

Zapor: družba znotraj družbe – pogled obsojencev na odnose in življenje v zaporu

Prison: society inside society – prisoners' perspectives on relations and life in prison

*Gorazd Meško, Danijela Frangež,
Mojca Rep in Kristina Sečnik¹*

Povzetek

Gorazd Meško,
dr. soc. ped., *Avtorji v prispevku predstavljajo rezultate dela*
Fakulteta za *študije, ki so jo izvedli decembra 2005 v Zavodu za*
policijsko- *prestajanje kazni zopora na Dobu. Rezultati kažejo,*
varnostne *da so v preučevanem zaporu bolj naklonjeni represiji*
vede, Univerza *in retribuciji kot restituciji in tretmanski naravnosti.*
v Mariboru, *Obsojenci se med seboj praviloma dobro razumejo in*
Kotnikova 8, *v večini ne zagovarjajo medsebojnega nasilja. Največ*
1000 Ljubljana; *jih zagovarja spopad zaradi zavarovanja svoje časti,*
Danijela *vendar še to ob predpostavki napadenosti. Z delom*
Frangež, dipl. *paznikov so v večini zadovoljni, čeprav z njimi ne*
varstvosl. *razvijajo prijateljskih odnosov. Zaskrbljujoče pa je*
e-naslov: *glasno izpostavljanje neenakopravnosti obravnavanja*
danijela. *glede na pravila. Vendar (kot kaže) to nima velikega*
frangez@siol. *glede na pravila. Vendar (kot kaže) to nima velikega*
net; Mojca Rep, *glede na pravila. Vendar (kot kaže) to nima velikega*
dipl. varstvosl. *glede na pravila. Vendar (kot kaže) to nima velikega*
e-naslov: mojca. *glede na pravila. Vendar (kot kaže) to nima velikega*
rep@fpvv.uni- *glede na pravila. Vendar (kot kaže) to nima velikega*
mb.si;

¹ Prispevek je nastal na osnovi raziskovalnega dela študentov pod mentorstvom dr. Gorazda Meška pri predmetu Penologija na Fakulteti za policijsko-varnostne vede v študijskem letu 2005/06. Koncept tega prispevka so avtorji uporabili za izhodišča za razpravo na okrogli mizi o življenju in delu v slovenskih zaporih na 7. dnevih varstvoslovja, junija 2006.

vpliva na spoštovanje pravil. Večina zapornikov navodila paznikov sprejema in upošteva, svojo (igrano) podredljivost pa povezujejo s pridobivanjem ugodnosti, kajti te so namreč največji adut v rokah zaporniškega osebja. Problem, ki se nanaša na svetovalno osebje, je v zvezi s tem, da jih obsojenci ne pojmujejo kot svetovalce, temveč kot pogojevalce oz. manipulante z ugodnostmi. To pa spominja na staro dobro znano tretmansko igro.

Ključne besede: zapor, obsojenci, tretma, stališča, življenje v zaporu.

Abstract

The paper shows findings of a survey on life in prison which was performed in December 2005 in Prison of Dob. The results imply that the staff in the studied prison is more inclined to thorough control and retribution than restitution and treatment. Prisoners get along well and the majority of them do not seem to be violent against other prisoners. Violence is justified in case of other prisoner's violent behaviour and for the protection of one's honour. Prisoners are generally satisfied with prison guards' work, although they are not in favour of friendly relations with them. Most of inmates emphasize discriminatory practices of the prison staff regarding benefits for prisoners. The majority of prisoners consider and follow guards' directions. Their (often played) subordination is linked with gaining benefits. Giving/getting benefits is the prime method of the prison staff. In addition, the results are quite challenging for prison advisors (psychologists and pedagogues) because the prisoners perceive them more as brokers with benefits than advisors who help them when in trouble.

Key words: prison, prisoners, attitudes, treatment, life in prison.

1 Uvod

Zapiranje ljudi v zapore je pojav, ki obstaja že toliko časa kot obstaja družba sama, toda šele v zadnjih tristo letih se je zaporna kazen uveljavila kot glavno orožje države pri postopanju z delinkventi. V sodnem procesu je zapor takrat najpogosteje služil kot »vmesna postaja« z namenom pridržati osumljenca do začetka sojenja. Šele v začetku 19. stoletja je zapor prevzel glavno vlogo pri kaznovanju delinkventov. K temu premiku je veliko prispeval porast človekoljubnih idealov, ki so naredili zaporno kazen privlačnejšo od obešanja, bičanja, sežiganja in različnih vrst pohabljanja, s katerimi se je družba odzivala na kriminal v preteklosti. Zapori so tako zamenjali grajske ječe in zaporne sobe. Hkrati s spreminjanjem namena zapora se je širila tudi zavest o pomenu osebne svobode, ki je ob predpostavki možnosti izgube le-te delovala kot resna grožnja. Filozofija razsvetljenstva je podpirala idejo, da bi morala kazen ustrezati kaznivemu dejanju, kar pomeni, da bi za različna kazniva dejanja določili različno dolge kazni (Sykes, 1958).

V začetku 20. stoletja namen kazni dobi novo razsežnost. Poleg povračila, onesposobitve in zastraševanja se je pričenjalo uveljavljati še rehabilitacija s prisilno prevzgojo zapornikov. Ljudje so verjeli, da je to mehanizem, ki bo prestopnike odvrnil od izvrševanja in ponavljanja kaznivih dejanj (Brinc, 2000). Ta »revolucionarni« pristop pa je z leti izgubil podporo, tako v javnosti (ki v takšne preobrazbe zaradi preteklih neuspehov ne verjame več) kot med strokovnjaki. V današnjem času se zdi, da so tretmanski pristopi in rehabilitacijske usmeritve zgolj papirnate iluzije, ki polnijo strokovne revije in zaposlujejo misli »teoretičnih« penologov. Slednje (najverjetneje) izhaja iz dejstva, da trenutno prevladuje miselnost, da so izolacija, odstranitev in izločitev zapornika iz družbe najboljša obramba pred kriminalom. To nepoučena javnost vsekakor verjame ali bolje – si domišlja. Z onesposobitvijo oziroma izolacijo zapornika (in s tem preprečitvijo ponovnih izvajanj kaznivih dejanj) se doseže le začasno varstvo družbe pred kriminaliteto enega zapornika, nikakor pa takšna onesposobitev ne zmanjšuje kriminalitete. Res je, da se ljudje počutijo varneje, če so »nevarni ljudje« (torej tisti, ki so bili v javnosti predstavljeni kot nevarni) za zapahi, vendar to ni edini vidni namen zapora. Kazen naj bi ljudi

odvračala od kriminalitete, zato se predpostavlja, da mora vsebovati zastraševanje (Brinc, 2000). Z generalno prevencijo naj bi tako vplivali na tiste, ki bi drugače morebiti zagrešili takšno dejanje, s specialno prevencijo pa »prevzgjajali« tiste, ki so že prekršili zakon. Z zaporno kaznijo bi kaznovali prestopnike in jim s tem omogočili poplačilo za storjeno dejanje, z alternativnim kaznovanjem pa ponudili zapornikom drugačne (nove) načine »poplačanja« kršitve (Petrovec, 1999). Odgovor na vprašanje, kako vse vidike združiti in jih učinkovito izvajati, bo z novimi pristopi k izvrševanju kazenskih sankcij prinesla prihodnost.

Pri tem pa je pomembno dejstvo, da še tako usklajen način kaznovanja ne bo nujno prinesel rezultatov pri zmanjševanju kriminalitete. Razlog je morda tudi v tem, da je življenje v kaznovalnih institucijah ena največjih družbenih ugank. Javnost z dogajanjem in življenjem v zaporu ni seznanjena (razen v primerih kakšnih izgrediv). Ljudje si težko predstavljamo, kako je, ko nimaš osebne svobode, kako je, ko si prisiljen živeti s toliko različnimi ljudmi v isti stavbi, kako je, ko se moraš podrežati pravilom in početi stvari, ki jih prej nikoli nisi. Ko moraš ubogati in ko se začnejaš zavedati, da še toliko in toliko let ne boš ob večerih pred spanjem poljubil otroka, stisnil partnerja, pozdravil soseda, obiskal trgovine in še bi lahko naštevali nam, svobodnim, popolnoma samoumevne reči. In ravno zaradi tega splošnega nepoznavanja/nerazumevanja socialne prikrajšanosti, počutja in razmer v zaporu zaporna kazen ne more zastraševati ljudi in jih odvrniti od kršenja zakona (Brinc, 1985). Kvečjemu se iz javnosti slišijo očitki, da zapornikom »ni hudega«, saj imajo nove zapore, televizijo, računalnik itd., poleg tega pa se vedno bolj izpostavljajo tudi človekove pravice – in z njimi torej tudi pravice zapornikov. Mednarodni² in domači akti zahtevajo humano in spoštljivo obravnavanje brez mučenja. Zahtevajo enakopraven, vljuden in pravičen pristop tako med zaporniki kot tudi med zaposlenimi in zaporniki. Pa se to znotraj zaporov, ki so pred javnostjo zaprte in izolirane celice, upošteva? Kako živijo zaporniki? Kakšno je življenje v slovenskih zaporih?

² S pripravo takšnih aktov se med drugimi ukvarja Evropski komite za preprečevanje mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja oziroma kaznovanja (CTP). Več o delu tega organa je na voljo v knjigah z naslovoma *Protecting Prisoners* (Morgan in Evans, 1999) in *The treatment of prisoners under international law* (Rodley, 1999).

S tem vprašanjem smo se na Fakulteti za policijsko-varnostne vede lotili raziskave, ki jo predstavljamo v tem prispevku. Pred rezultati prvega dela raziskave, ki je bila v decembru 2005 izvedena v Zavodu za prestajanje kazenskih sankcij na Dobu, bomo nekaj besed namenili teoretičnim izhodiščem življenja v zaporu, besedilo pa zaključili z izhodišči za razpravo – okroglo mizo o zaporih v sodelovanju z Upravo za izvrševanje kazenskih sankcij.

2 Družba znotraj družbe

Zapor je družba znotraj družbe. Če hočemo razumeti življenje znotraj zapora, se moramo zavedati, da zapor ni samo nekaj celic, sten, rešetk in ključavnic, temveč je veliko več (Sykes, 1958). Zapor, predvsem v sociološkem pogledu, predstavlja posebno družbeno skupnost. Na relativno majhnem prostoru se proti svoji volji znajdejo ljudje različnih osebnosti, socializacije, starosti in kulture. Tako se osnovnemu konfliktu med zaprto osebo in državo pridruži še nešteto konfliktov med njimi samimi. Če k temu dodamo še dejstvo, da je za nekatere zapornike značilno disocialno vedenje in/ali uživanje psihotropnih substanc, je situacija še bolj zapletena (Peteh, 2000). Poleg tega zaporniki trpijo zaradi prikrajšanosti za heteroseksualne odnose (Zebec - Koren, 1992) in so utesnjeni tako fizično kot psihično. Vsakodnevno živijo v prisiljeni intimnosti, kjer je vsako dejanje posameznika pod nenehnim opazovanjem in nadzorstvom sozapornikov in paznikov. Takšno življenje v množici je za večino zapornikov veliko večja kazen od izoliranosti (Sykes, 1958). Vendar pa nasprotno od počutja zapornikov Sykes (1958) ugotavlja, da neprekinjeno izoliran posameznik ni več človek, temveč le še polčlovek, organizem s številko. Identiteta posameznika je tako za njega samega kot za druge sestavljen splet komunikacij, s katerimi je povezan z zunanjim svetom. Davis (v Sykes, 1958) je izpostavil, da je človeška osebnost produkt socialnih interakcij, in ko se le-te prekinejo, začne človek nazadovati. To spoznanje je igralo pomembno vlogo pri opustitvi osamitve za večino zapornikov. Danes se zapiranje v samico uporablja samo kot skrajni ukrep pri kaznovanju tistih posameznikov, ki kršijo pravila zapora, in ne kot skupno usodo zaprtih oseb.

Prav tako so zaporniki (sodobnih zaporov) vsak dan izpuščeni

iz svojih celic, da pod nadzorom paznikov opravljajo različna gospodinjstva opravila (kuhajo, perejo obleke, čistijo itd.), da se skupaj prehranjujejo, rekreirajo, hodijo na delo, gledajo televizijo, se učijo, obiskujejo verske obrede itd. Vsa ta opravila, ki predstavljajo del dnevne rutine, ustvarjajo številne priložnosti za interakcijo med samimi zaporniki ter med zaporniki in pazniki. Znotraj teh odnosov se vzpostavi socialni sistem v zaporu (Sykes, 1958). In čemu je zapor sploh namenjen? Na kakšni osnovi je sploh upravičen?

2.1 Namen zapora

Zaporna kazen ima tri cilje: kaznovanje,³ zastraševanje⁴ in resocializacijo.⁵ Ti trije cilji se mogoče na videz zdijo jasni in enostavni, vendar ni tako. Zapori združujejo nenavadno kombinacijo omejevanja, kaznovanja internega reda, »samovzdrževanja« (angl. self-maintenance) in rehabilitacije. Sredstva za to pa so strogo omejena tako s strani zakona, javnega mnenja kot tudi paznikov samih.

Zapor predstavlja temeljni simbol družbene izločitve delinkventov in stene zapora predstavljajo mejo med čistim in umazanim. Vendar zapor vseeno ni avtonomen sistem moči, temveč je inštrument države, ki ga oblikuje širše socialno okolje (Sykes, 1958). In koliko je ta »inštrument« učinkovit?

2.2 Učinkovitost in izvajanje zaporne kazni

Sodobna znanost razlogov za različno učinkovanje⁶ zapora na ljudi še ni odkrila. Prav tako še ni znano, kolikšen delež prispeva

³ Ideja kaznovanja je enostavna: oseba, ki je zagrešila kaznivo dejanje, mora v zameno trpeti. Država ima pravico, če ne celo moralno obvezo, da kaznuje posameznika, ki je kršil zakon. Zapor ne kaznuje samo z odvzemom prostosti, temveč tudi z vzpostavljanjem težkih pogojev, pod katerimi mora zapornik živeti (Sykes, 1958).

⁴ Pri razlagi zastraševanja se srečamo z generalno prevencijo, izločitvijo in pogojem, da je zapornikovo prestajanje kazni neprijetno (Sykes, 1958).

⁵ Namen resocializacije je »prevzgoja« zapornikov, da po vrnitvi iz zavoda ne bi več izvrševali kaznivih dejanj. Resocializacija je proces sprejemanja norm in vrednot določene skupine oziroma širše skupnosti, kar se dosega s korigiranjem družbeno negativnih razumevanj, navad in mišljenja ter z novim strukturiranjem osebnosti na osnovi družbeno sprejemljivih stališč, mišljenj in vrednot, ki dano osebnost delajo družbeno pozitivno (Zebec - Koren, v Žišt, 2002).

⁶ »Nekateri nikoli več ne storijo kaznivih dejanj, drugi postanejo še hujši prestopniki.« (Brinc, 1976: 91.)

k poboljševanju zapornikov obravnavanje v kazenskem zavodu in kolikšen delež ima pri tem pomoč zapornikom po odpustu s prestajanja kazni. Kljub temu prevladuje splošno prepričanje, da pomanjkanje ustrezne pomoči zapornikom po odpustu lahko prispeva k ponovnemu opravljanju kaznivih dejanj, čeprav po odpustu ponovno izvajajo kazniva dejanja tudi tisti, ki so pomoč prejeli (Brinc, 1976). Je torej uspešno prestajanje zaporne kazni že, če prestopnik po odpustu ne naredi še hujšega dejanja (Sykes, 1958)?

Za zapornike (in tudi njihove najbližje) sta poleg življenja v zaporu kritični predvsem dve točki: prehod s prostosti v zapor⁷ in vrnitev na prostost. Tukaj bi morale ukrepati posebne službe, ki bi jim nudile pomoč pri vzpostavljanju novega/drugačnega/ponovnega načina življenja, saj naj bi bil namen poboljševalnih sistemov poboljšanje zapornika, njegova readaptacija in resocializacija (Brinc, 1976: 91).

2.3 Resocializacija

Danes mnogi zaporji skušajo resocializirati zapornika tako, da poskušajo znotraj zapora imitirati zunanje okolje. Zapornikom so na voljo zdravniška oskrba, rekreacija, izobraževanje, knjižnica, obiski itd. Vse to z namenom, da bo zapor manj zapor in bo bolj podoben življenju na prostosti. S takšnim ravnanjem poskušajo vplivati na vedenje zapornika po zapustitvi zapora, ki naj bi bilo nedelinkventno. Vpliv takšnega pristopa na posameznika ni znan, saj (zaenkrat še) ne obstajajo veljavne meritve, s katerimi bi ugotavljali, ali takšen zaporniški režim vpliva na zapornika pozitivno, negativno ali se ga enostavno ne dotakne. Zaposleni v zaporu se oprijemajo upanja, da če imitacija zunanjega življenja v zaporu nima pozitivnih posledic, jim zagotovo tudi ne škoduje (Sykes, 1958).

V zaporu so tako zaposleni svetovalci, psihologi, vzgojitelji in duhovniki, katerih naloga je vzbuditi samoobsodbo pri zapornikih, kar jih bo (ali bolje – naj bi jih) obvarovalo pred kriminalno potjo v prihodnosti. Vendar pa prizadevanja za rehabilitacijo zapornikov ostajajo zgolj na verbalni ravni in so prej le poraba javnih sredstev kot pa celovit in usklajen program strokovnega osebja. Nekateri

⁷ »Prehod s prostosti je navadno grob, ne toliko telesno, zato pa toliko bolj duševno.« (Brinc, 1976: 91.)

pisci trdijo, da so vsi poskusi rehabilitacije zapornikov jalovi. Trdijo namreč, da vzroki za delinkventno vedenje ne izvirajo iz posameznika samega, temveč jih je treba poiskati v socialnem okolju, v revščini, v revnih mestnih četrtih, v kriminalnem podzemlju itd. In ker se zapor teh dejavnikov ne dotakne, je ukvarjanje z zaporniki v smislu njihove rehabilitacije samo zapravljanje časa. Spet drugi trdijo, da so vzroki za delinkventno vedenje v posameznikovi podzavesti, vendar pa zaposleni v zaporu niso dovolj usposobljeni in izkušeni, da bi lahko te vzroke izkoreninili. Zaposleni ob tem občutijo neko mešanico optimizma, cinizma (Sykes, 1958) in so razočarani nad svojo nemočjo, prizadet pa je lahko tudi zapornik, ki je pričakoval pomoč (Brinc, 1982). Kot že rečeno so med življenjem v zaporu najpomembnejši in tudi odločilni odnosi med osebjem in zaporniki. To vpliva tudi na njihovo poboljšanje. Za korekcijsko vplivanje na zapornike so najbolj pomembna stališča in odnosi (zaznava) delavcev do zapornikov, njihova lastna samopodoba (Brinc, 1984) in zmanjševanje komunikacijskega prepada med njimi. Ob tem je treba upoštevati tudi pazniško subkulturo (ki so ji bolj podvrženi mladi pazniki) (Brinc, 1984) in njihovo izobrazbeno raven.

Resocializacija se v zavodih uresničuje preko različnih tretmanov; s tem pojmom označujemo vse, kar delajo institucije s posameznikom od začetka kazenskega postopka do trenutka, ko se preneha skrb za storilca kaznivega dejanja, ki družbi »ni več« nevaren. Kanduč (1997) pravi, da splošna in abstraktivna zamisel o rehabilitaciji obsega raznolike ukrepe od različic tako imenovanega socialnega učenja (npr. v obliki socialnega treninga, katerega namen je odpraviti ali omiliti pomanjkljivosti primarne socializacije); izobraževanja in poklicnega usposabljanja; dela (dela kot vira zaslužka in socialne varnosti, pa tudi kot vira pridobivanja delovnih izkušenj, navad in veščin); medicinske, socialne in psihološke pomoči (npr. v obliki svetovanja, učenja soočanja z življenjskimi problemi in dilemami); zagotavljanja ustreznih življenjskih razmer v zaporu; pomoči po prestani kazni zapora (postpenalni pomoči), ki olajša ponovno vključitev v »normalno« družbo (se pravi reintegracijo); sodnega varstva pravic zapornikov med prestajanjem kazni; postopnega odpiranja zavoda v odnosu do družbe in povečanja njegove »transparentnosti« (socialne vidljivosti); psihosocialnih pristopov, ki so usmerjeni na sprejemanje ali samozavedanje lastne odgovornosti, do »dovzgoje«.

Koncept tretmanske usmeritve lahko opredelimo z individualizacijo, vsestranskim preučevanjem delinkventa, njegovim spreminjanjem in spravo s samim seboj, diskrepcijo terapevta, ki se z njim ukvarja, »pobotanjem«/rehabilitiranjem ter načelom empirizma⁸ (Cusson v Žišt, 2004). Penološki delavci se pri izvajanju tretmanov opirajo v glavnem na etiološke teorije, vendar dokler so morilci, tatovi in posiljevalci, goljufi ipd. v istem kazenskem zavodu, v isti vzgojni skupini, resocializacija ne more biti uspešna (Knežević v Žišt, 2004). Zaporniki so le »zaprti« in družba je zadovoljna z njihovo začasno onesposobitvijo, ker se pred njimi čuti varna, čeprav je ta občutek močno varljiv, saj se zaradi zaprtih prestopnikov prav nič ne zmanjša kriminaliteta v času, ko so zaprti. In tudi izločitev je samo začasna. Zapornik se slej ko prej vrne v »normalno« življenje, saj v Sloveniji (pa tudi v nekaterih drugih državah) ne poznamo ne smrtno ne doživljenjske zaporne kazni. Brinc (2002) pravi, da rehabilitacija zapornikov v Sloveniji ni pokazala zmanjševanja zapornih kazni, prav tako dolžina kazni ne vpliva na postopke resocializacije. In tudi Perhavčeva (v Žišt, 2004) ugotavlja, da si izvajalci izvrševanja kazni ne domišljajo, da s programi pomoči v zaporih »popravljajo« ljudi in jih povsem spremenjene vračajo v sredine, iz katerih so prišli. Programi pomoči temeljijo na odnosu z zaprto osebo, v katerem je zaprta oseba subjekt. V tem odnosu se s strokovnimi oblikami dela zaprto osebo vodi do uvida v lastno vedenje, do prevzemanja lastne odgovornosti in do motiva za spreminjanje svojega vedenja. Torej: na kakšen način »vplivati«, »prevzgjajati« in obravnavati zapornike? Kakšne strategije uporabiti, če teorija za sedaj poznane tretmane ugotavlja, da so v večini manj uspešni od pričakovanega? Po mnenju nekaterih avtorjev ti ne smejo temeljiti le na doslednih ugotovitvah znanosti, temveč morajo imeti podporo tudi v kaznovalni politiki, osredotočeni na rehabilitacijo, namesto na retribucijo in izločevanje (Crow, 2001). Po drugi strani Petrovec (2000) omenja novo penologijo⁹, ki se ne

⁸ Gre za prepričanje, da bo kopičenje opazovanj in poskusov z delinkventi zadoščalo za odkritje vzrokov problemov in njihovo reševanje (Cusson v Žišt, 2004).

⁹ Nova penologija uporablja pojme, kot so pravična kazen, »trda roka«, resnična kazen, najmanjše možne kazni, dosmrtni zapor po treh deliktih, odprava pogojnega odpusta, intenzivno nadzorovanje, nadzor z uporabo elektronskih sredstev in posebna kazenska taborišča (Normandeu v Petrovec, 2000).

ukvarja več s posameznikom, njegovim vedenjem in tretmanom, temveč poskuša identificirati in upravljati tisti del populacije, ki se ne drži družbenih pravil. Ne poskuša preprečevati kriminala, temveč z onesposabljanjem in strogim nadzorovanjem poskuša »upravljati« z njim. Skrbi za varnost prebivalstva tako, da upravlja oz. obvladuje določene marginalne skupine in tako povzroči stigmatizacijo določenega dela družbe kot nevarnega. Ne ocenjuje posameznikov, temveč skupino, ki je visoko rizična in jo je treba obvladovati ter tako varovati preostalo družbo pred kriminaliteto. Pa so takšni prijemi lahko merljivi? Lahko izmerimo njihovo (ne)učinkovitost? In če se tudi pri »novih« pristopih soočimo z neuspehom, kdo je za to odgovoren? So za to »krivi« nepravilni pristopi? Ali (kot ugotavljajo različni avtorji, Wigend, Mitford in Conklin v Petrovec, 1992) je to posledica neuresničevanja/neizvajanja ideje tretmana v praksi? Dejstvo je, da če nečesa ne izvajamo, tudi ne moremo ocenjevati. Vendar kako vemo, kaj se je dejansko izvajalo in kaj ne? O družbenem sistemu (kot o kompleksni celoti vzorcev vedenja) znotraj zapora je malo znanega in tudi sam sistem je težko odkriti. Problem je še večji, ker so običajno raziskovalci in izvajalci tretmana različne osebe, zaporniki pa svoje ideologije, mite ali običaje zelo redko zapišejo. Notranje obveščevalce hitro označijo za izdajalce, na zunanje opazovalce pa gledajo z nezaupanjem. Imajo tudi svoj žargon in napačna uporaba terminov takoj izda »prevaranta«. Poleg nezaupanja zapornikov pa se raziskovalci v bitki za dostop do razmišljanja in življenja zaprtih in zaposlenih pogosto srečujejo tudi s tihim odporom s strani zaposlenih. Njihove kariere, službe in ugled so odvisni od učinkovitosti delovanja zapora in kar je mogoče zaupen birokratski problem v zaporu, lahko postane škandal za upravo, če pride v javnost. Zato je raziskovanje življenja v zaporu področje, kjer odkritja lahko drago stanejo (Sykes, 1958).

Vendar rehabilitacijski ukrepi niso zasnovani zgolj v korist zapornikov, temveč tudi penoloških delavcev, saj je njihov namen – med drugim – zagotoviti boljše (bolj človeško) socialno vzdušje v zaporu. Pri tem pa moramo biti pozorni tudi na določene »stranske učinke« takšnega obravnavanja, ki so jih zaznali v začetku 70. let. Raziskovalci so s pojmom »tretmanska igra« opredelili zapornikovo vključevanje v tretmanske programe (od skupinske

psihoterapije, delovne terapije itd.) izključno zaradi najudobnejše poti do predčasnega, pogojnega odpusta.¹⁰ Tretma je s tem pridobil neko drugo, farsično kakovost. Zaporniki pragmatično hlinijo spreminjanje, izboljšanje, terapije in drugo osebje v zaporu pa »tiščijo glave v pesek« in ne želijo videti, kaj se res dogaja (Zebec - Koren v Žišt, 2002). To poleg družbenega vzdušja oblikuje tudi življenje v zaporu.

2.4 Življenje v zaporu

Na življenje v zaporu močno vpliva tudi institut ugodnosti, ki je v slovenski penološki praksi že stara in preizkušena metoda, s katero se spodbuja zapornike k aktivnemu sodelovanju med prestajanjem kazni zopora. Sistem ugodnosti¹¹ je tisti dejavnik, s katerim se zagotavlja red in disciplina v zavodih. Hkrati podelitev ugodnosti vpliva na boljše vzdušje znotraj zavodov, saj sprošča napetosti med zaporniki in jih odvrča od nedovoljenih ravnanj. Ugodnosti predstavljajo tudi pomemben del tretmana ter imajo veliko vlogo pri postpenalnem delu in (ponovnem) vključevanju zapornika v družbeno okolje. Omeniti moramo, da podeljevanje ugodnosti v obliki prostega izhoda predstavlja tudi potencialno nevarnost za okolje, saj lahko zapornik, ki to vrsto ugodnosti koristi, v času izhoda stori novo kaznivo dejanje ter tako ogrozi notranjo varnost države in osebno varnost njenih državljanov. Zato je za vsako podelitev takšnih ugodnosti potreben tehten razmislek. Indikatorji, ki vplivajo na odločitev o podelitvi prostega izhoda zaporniku, so: spoštovanje hišnega reda zavoda, osebnost zapornika, število disciplinskih obravnav zapornika, izvajanje kršitev znotraj zavoda, konfliktnost osebnosti, nevarnost pobega, vrsta in način storitve kaznivega dejanja ali kršitve javnega reda in miru. Hkrati je treba upoštevati tudi odziv okolja, kjer je bilo kaznivo dejanje storjeno, in

¹⁰ Takšne »učinke tretmanov« bi lahko preprečili, če strokovni sodelavci, ki izvajajo resocializacijski tretma, ne bi sodelovali pri dovoljenju/odobritvi različnih ugodnosti in pogojnih odpustov. Žal pa je ravno to njihova glavna naloga (Vodopivec, 1992).

¹¹ Ugodnosti so po zakonu razdeljene na zavodske in zunajzavodske, kot so: nenadzorovan obisk zunaj zavoda, izhod iz zavoda v spremstvu pooblaščen osebe, prost izhod iz zavoda (razen v okolje, kjer je zapornik storil kaznivo dejanje), delna ali popolna izraba letnega počitka zunaj zavoda in do sedem dni brezplačnega počitka na leto (Ivanc, Jelušič in Peteh; 2004).

zlasti oškodovancev. Ravno tako mora zapornik do podelitve prve zunajzavodske ugodnosti prestati določen del kazni zaporu. Pri tem je zelo pomembno, za kakšno vrsto kaznivega dejanja je bil obsojen oziroma, ali je prvič na prestajanju kazni in v kakšnem režimu prestaja kazen zaporu. Ugodnost zaporniku ne pripada, dokler ne preste četrtine zaporne kazni. Takšnim ugodnostim javnost običajno ni naklonjena, saj se počuti ogroženo, vendar pa statistični podatki kažejo, da je število kršitev zunajzavodskih ugodnosti zelo majhno in kot tako ne predstavlja nevarnosti za širšo družbo in državo nasploh (Ivanc, Jelušič, Peteh, 2004).

Vedenja, ki so v družbi definirana kot kazniva, pa so strogo obravnavana tudi v zaporu. Okoliščine v zaporu zoper njih ustvarjajo strog pritisk in od zapornikov zahtevajo tudi spoštovanje velikega števila internih pravil. Nekaj teh je namenjenih varnosti paznikov, velika večina pa zagotovitvi »urejenega«, »tihega«, in »mirnega« stanja v zaporu. Tu opazimo veliko razlikovanje med vrednoto reda v zaporu ter vrednoto posameznikove svobode v svobodni družbi. V družbi so dejanja, ki bi mogoče vodila v škodljive posledice, le redko prepovedana. Določena škodljiva ali nezakonita dejanja so neizogibna in na nek način sprejemljiva posledica posameznikove svobode. Zaporniki pa se morajo na račun reda podrediti še tako »drobnemu pravilu« (Sykes, 1958). Poleg tega se morajo prilagajati še trenutni usmeritvi penološke veje in kaznovalnega sistema, ki je lahko retributivne, utilitaristične ali pa mešane narave (Petrovec, 1998), in so tako lahko le objekti izvrševanja sankcij. Lahko so obravnavani individualno ali skupinsko, lahko pa so (seveda »prostovoljno«) del tretmanske ideologije, ki jih želi poboljšati, samodisciplinirati in/ali prevzgojiti. Vendar se nam danes zdi zapiranje delinkventov za daljše časovno obdobje tako samoumevno, da pozabljamo na pomembnost tega pojava.

Družba je ustanovila skupnost stotih, tisočih posameznikov, ki več let skupaj jejo, delajo, spijo in živijo. V takšni dlje časa trajajoči skupnosti je neizogibno, da se – poleg družbenega reda, ki ga vzpostavljajo zaposleni – vzpostavi tudi določen neformalni socialni sistem, ki se razvije kot posledica medsebojnih interakcij med ljudmi znotraj njihovega okolja (Sykes, 1958).

2.5 Družbeno vzdušje v zaporu

Ena izmed glavnih nalog vsakega zavoda za prestajanje kazni zaporu je zagotavljanje reda in varnosti, način, kako to doseči pa se razlikuje od zavoda do zavoda (Sparks in ostali, 1996). Družbeno vzdušje v posameznem zaporu je posledica nenehnega medsebojnega odnosa med zaposlenimi in zaporniki, in čeprav je zapornikov več kot zaposlenih, so ravno zaposleni tisti, od katerih sta odvisni kvantiteta in kvaliteta medsebojnih odnosov v zaporu (Brinc, 1984). Dejstvo je, da so zapori takšni, kot so delavci v njih. Zapor ni le hladno poslopje, temveč je kumulativna stvaritev delavcev in zapornikov (Brinc, 1994). In ker komunikacija¹² vedno deluje obojestransko, se moramo zavedati, da je od odnosa zaposlenih do zapornikov v veliki meri odvisen tudi odnos zapornikov do zaposlenih (Brinc, 1984). Poznavanje družbenega vzdušja, ki je odvisno od režima zavoda, le-ta pa od pravil in stališč zaposlenih, je pogoj za razumevanje vedenja zaposlenih in zaprtih (Brinc, 1997). To, da se vse več pozornosti usmerja ravno na zaposlene, ki nadzorujejo, ne preseneča, saj v zaporih prevladuje vloga nadzorovanja zapornikov (Brinc, 1984). Pazniki v zaporu so sicer birokrati, vendar birokrati z orožjem (Sykes, 1958). Hkrati pa imajo poleg vzgojnega osebja tudi veliko vlogo pri opravljanju tretmanskih nalog, saj so oni tisti, ki z zaporniki preživijo največ časa. Z njimi so »podnevi in ponoči, zato so jim zaporniki prepuščeni na 'milost in nemilost'. Pazniki tako predstavljajo zapor in posebljajo zaporske kazni. Zaporniki ocenjujejo dober ali slab zapor pretežno po paznikih« (Brinc, 1984: 225). Od tega je tudi odvisno, če/ali bo resocializacija pri zapornikih uspešna ali ne. Vsekakor pa so za življenje v zaporu pomembni tudi odnosi med zaporniki ter dogodki, izgredi in soglasja oz. nesoglasja, ki se pojavljajo med njimi (Brinc, 1984).

2.6 Nasilje v zaporu

V zaporu lahko vsak postane žrtev, vendar so nekatere skupine zapornikov v večji nevarnosti, da bodo viktimizirane, kot druge. V tako imenovano rizično skupino spadajo mladi, neizkušeni

¹² Zaporniki komunikacijo v začetku prestajanja kazni praviloma doživljajo kot odraz moči paznika nad njimi, kar pa lahko kasneje s pravilnim komunikacijskim pristopom odpravimo in dosežemo, da zapornik pazniku zaupa in v njem prepozna tudi sogovornika (Bračko, 2004).

zaporniki; telesno šibkejši ali manjše postave; mentalno zaostali ali duševno bolni; tisti, ki izhajajo iz spodnjega srednjega ali spodnjega družbenega razreda in so šibkejši; zaporniki, ki niso člani tolpe v zaporu; homoseksualci; zaporniki, zaprti zaradi spolnega nasilja, posilstev; tisti, ki so v zaporu prekršili zakon molka; izdajalci; ovaduhi ter nepriljubljeni pri zaposlenih ali zapornikih. Bowker (v Žišt, 2004) pravi, da v vsakem zaporu najdemo več vrst viktimizacij, do njih pa lahko pride med zaporniki ali med zaposlenimi in zaporniki. V bitki za zaporniški status, pozitivno samopodobo in materialne dobrine se zaporniki ne morejo povsem zanesti le na svojo telesno moč; tveganje, da jih bodo napadli, je namreč preveliko. Najhujšo obliko viktimizacije (tudi) v zaporu vsekakor predstavlja spolno nasilje. Posilstvo moških je že od nekdaj sestavni del življenja v zaporih (Kury v Žišt, 2004). Poleg tega je to najbolj podcenjujoče ravnanje s človeškim bitjem; še posebej pri moških, ki jim posilstvo poleg bolečin predstavlja še sramoto in jih navdaja s sovraštvom. Za takšna dejanja med zaporniki še vedno obstaja »strogo pravilo« molka. S tem lahko pojasnimo tudi zelo nizko število prijavljenih primerov spolnih napadov v zaporih. Poleg tega »tabu« dejavnika pa se zaporniki, žrtve spolnega nasilja, bojijo stigmatizacije, ko bodo ponovno na svobodi, in posledic znotraj zavora.

V zaporih se poleg posilstev dogajajo tudi druge oblike fizičnega nasilja; največ je verbalnega. Nasilna dejanja spremljajo trgovanje z nedovoljenimi in prepovedanimi substancami ali predmeti (mamila, tobak, noži itd.), vendar žrtve tovrstnih dejanj ne prijavljajo, saj se bojijo posledic, ker so bile vpletene v prepovedano dejavnost.

O'Donnell in Edgart (v Žišt, 2004) sta mnenja, da so najpomembnejši faktorji, ki pripomorejo k nastanku viktimizacije v zaporu, zapornikovo vedenje, njegova stopnja nasilja in vpliv socialnega okolja, iz katerega je prišel v zapor. Na viktimizacijo v zaporu tako vplivajo številni faktorji v zaporu kot tudi zunanji. Na njen nastanek v zaporu vpliva tudi način življenja, ki ga živi zapornik v zaporu.

Življenje zapornika v zaporu pogojujejo njegove individualne značilnosti, odnosi z ostalimi, kaznovalna naravnost in seveda družbeno vzdušje, ki prevladuje v zaporu. Vsak zapornik sicer zaporniško življenje dojema na edinstven način, vendar lahko s primernimi metodami kljub temu ugotovimo splošno/povprečno vzdušje v zaporu.

Na Fakulteti za policijsko-varnostne vede so se v letošnjem letu pričela izvajati predavanja predmeta Penologija, v okviru katerega smo se srečali tudi z vprašanjem življenja v zaporu. Nastala je ideja o raziskavi, ki bi podala sliko o življenju v zaporu z vidika zapornikov. Spoznati smo želeli odnose med zaporniki, med zaporniki in pazniki, odnos zapornikov do zaporniških pravil ter pogostost določenih vedenj zapornikov v zaporu. Tako smo v decembru 2005 v Zavodu za prestajanje kazenskih sankcij na Dobu izvedli raziskavo o tem, kako življenje in odnose v zaporu doživljajo zaporniki.

3 Metoda

3.1 Vprašalnik

Za raziskavo smo uporabili strukturirani intervju, v katerem smo poleg demografskih podatkov o zapornikih postavljali tudi vprašanja o njihovi zaznavi odnosov med zaporniki, o odnosih med zaporniki in pazniki, zaporniških pravilih ter pogostosti določenih vedenj zapornikov v zaporu.

3.2 Vzorčenje in zbiranje podatkov

V raziskavo smo zajeli vzorec 103 zapornikov moškega spola, kar predstavlja dobro tretjino vseh zapornikov, ki so v decembru 2005 prestajali zaporno kazen na Dobu.

Prvi pogoj za sodelovanje je bilo vsaj še polletno prestajanje kazni, drugi pa pripravljenost sodelovati še v drugem delu raziskave. Zaporniki so se o sodelovanju odločali prostovoljno, čeprav jih je velika večina takšno participacijo razumela kot dodatno točko pri pridobivanju ugodnosti, ki so pomemben del tretmana ter imajo veliko vlogo v postpenalnem delu in vključevanju zapornika v družbeno okolje (Ivanc, Jelušič in Peteh, 2004). Nekateri pa so takšno intervjuvanje sprejemali tudi kot možnost dodatnega terapevtskega obravnavanja, možnost za spreminjanje razmer v zaporih, družabno druženje, prikrito poizvedovanje uprave zapora itd.

Izvajanje intervjuja je trajalo približno 20 minut, vprašanja pa so bila razporejena v pet sklopov. Prvi sklop je bil sestavljen iz demografskih vprašanj, drugi sklop je bil namenjen odnosu med

zaporniki, tretji odnosu med zaporniki in pazniki, četrta spoštovanju zaporniških pravil v zaporu in peti vedenju zapornikov.

Intervju je potekal tako, da smo zapornikom najprej postavljali splošna vprašanja. V drugem, tretjem in četrtem sklopu smo jim prebrali trditev in jih prosili, da nam povedo, če se z njo strinjajo (1 = da) oz. ne strinjajo (2 = ne). V zadnjem sklopu pa smo jih prosili, da so se osredotočili na zadnjih 6 mesecev, ki so jih preživeli v zaporu. Nato smo jim zastavili vprašanje in jim ponudili štiri možne odgovore, kako pogosto so določeno dejanje izvedli (1 = zelo pogosto, 2 = včasih, 3 = redko in 4 = nikoli). Kljub temu da so bila vprašanja strukturirana, so zaporniki lahko pri vsakem vprašanju povedali svoje mnenje in pripombe.

Tabela 1: Značilnosti preučevanega vzorca (N = 103)

Demografske značilnosti	N =	odstotek*
Koliko ste stari?		
20–30	32	31,1
31–40	37	35,9
41–50	22	21,4
51+	12	11,6
Koliko ste bili stari, ko ste prišli v zapor zaradi zadnjega KD?		
20–30	41	39,8
31–40	33	32,0
41–50	21	20,4
51+	8	7,8
Kakšen je vaš zakonski status?		
samski	36	35,0
poročen	19	18,4
ločen	16	15,5
vdovec	1	1,0
zunajzakonska skupnost	31	30,1
Kakšno izobrazbo imate?		
nedokončana OŠ	5	5,0
OŠ	16	15,8
SŠ	65	64,3
višja, visoka šola	15	14,9

Koliko ste bili stari, ko so vas policisti prvič aretirali?		
do 20 (adolescenca)	42	40,8
21–30 (zgodnje odraslo obdobje)	26	25,2
31–55 (zrela leta)	32	31,1
56–70 (predstarostno obdobje)	3	2,9
Kolikokrat ste bili aretirani?		
do 5-krat	68	66,0
6–10	20	19,4
11–15	2	1,9
16+	13	12,7
Koliko ste bili stari, ko ste bili prvič v zaporu?		
do 20 (adolescenca)	27	26,2
21–30 (zgodnje odraslo obdobje)	39	37,9
31–55 (zrela leta)	34	33,0
56–70 (predstarostno obdobje)	3	2,9
Kolikokrat ste do sedaj bili na prestajanju zaporne kazni?		
1-krat	63	61,2
2-krat	23	22,2
3-krat	7	6,8
4-krat	5	4,9
5-krat	5	4,9
Koliko let vašega življenja ste preživeli v zaporu?		
do 1 leto	18	17,5
1–5 let	56	54,4
5–10 let	22	21,4
nad 10 let	7	6,7
Zaradi kakšnega kaznivega dejanja ste trenutno v zaporu?		
nasilje	45	43,7
premoženjska kriminaliteta	31	30,1
droge	17	16,5
drugo	10	9,7
Kolikšna je dolžina vaše trenutne kazni?		
do 3 leta	21	21,0
3–5 let	26	26,0
6–10 let	33	33,0
nad 10 let	20	20,0

* Odstotki so izračunani glede na število dobljenih odgovorov na posamezno vprašanje.

Iz tabele 1 razberemo, da je bilo največ intervjuvanih (35,9 %) starih od 31 do 40, najmanj (11,6 %) pa nad 51 let. Ob prihodu v zapor zaradi zadnjega kaznivega dejanja je bilo največ (39,8 %) zapornikov starih od 20 do 30, najmanj (7,8 %) pa nad 51 let. Večina (35 %) je samskih, v zunajzakonski skupnosti jih živi 30,1 %, 18,4 % je poročenih, 15,5 % ločenih in 1 % ovdovelih. Največ (64,3 %) jih ima dokončano srednjo šolo, 15,8 % dokončano osnovno, 14,9 % dokončano višjo ali visoko šolo, 5,0 % pa nima dokončane osnovne šole. Ob prvi aretaciji jih je bilo največ (40,8 %) v obdobju adolescence, najmanj (2,9 %) pa v predstarostnem obdobju.

Do 5-krat je bilo aretiranih 66,0 %, 6–10-krat 19,4 %, 11–15-krat 1,9 %, nad 16-krat pa 12,7 %. Ob prvem prihodu v zapor jih je bilo največ (37,9 %) v zgodnjem odraslem obdobju, sledijo zrela leta (33,0 %) in adolescenca (26,2 %), najmanj (2,9 %) pa jih je bilo v predstarostnem obdobju. Velika večina (61,2 %) obsojencev je prvič na prestajanju kazni, 22,2 % jih kazni prestopa drugič, 6,8 % tretjič, 4,9 % pa četrtič in petič.

Največ vprašanih (54,4 %) je v zaporu preživelo 1–5 let svojega življenja in največ jih je obsojenih za kaznivo dejanje nasilja (43,7 %). 30,1 % jih je storilo premoženjsko kriminaliteto, 16,5 % pa kršitve v zvezi z drogo. Največ (33,0 %) jih prestopa zaporno kazni 6–10 let, najmanj (20,0 %) pa zaporno kazni nad 10 let.

4 Rezultati

Predstavljamo odgovore na drugi, tretji, četrti in peti sklop vprašanj. S trditvijo *Sprejemljivo je napasti sozapornika, če je on pričel prepis*, se ni strinjalo 73,8 % vprašanih. 86,1 % se jih ni strinjalo s trditvijo: *Več skupnega imam s pazniki kot z večino sozapornikov*. 89,3 % svojih misli in skrbi ne deli s pazniki in 93,2 % se jih ni strinjalo s trditvijo *Več časa porabim za pogovor s pazniki kot s sozaporniki*. Malo manj kot polovica (47,6 %) jih je menilo, da se je včasih zaradi zavarovanja svoje časti treba spopasti, 32,0 % pa, da se bodo tistemu, ki jih bo poskušal poškodovati, poskušali maščevati. Rezultate prikazuje tabela 2.

Tabela 2: Odgovori na posamezne trditve o odnosih med zaporniki

Trditve:	Da		Ne	
	N =	%*	N =	%*
Sprejemljivo je napasti sozapornika, če je on prišel prepir.	27	26,2	76	73,8
Več skupnega imam s pazniki kot z večino sozapornikov.	14	13,9	87	86,1
Svoje misli in skrbi delim s pazniki.	11	10,7	92	89,3
Včasih se je zaradi zavarovanja svoje časti treba spopasti.	49	47,6	54	52,4
Več časa porabim za pogovor s pazniki kot s sozaporniki.	7	6,8	96	93,2
Če me kdo poskuša poškodovati, se mu bom poskušal maščevati.	33	32,0	70	68,0

* Odstotki so izračunani po številu odgovorov na posamezno vprašanje.

Pri trditvah o paznikih (kot je razvidno iz tabele 3 in ponazorjeno z grafom 2) so bili odgovori v večini pozitivni. Zaporniki menijo, da so pazniki do njih spoštljivi (64,4 %), pravični (60,8 %) in vljudni (80,6 %) ter da pri reševanju problemov z zaporniki sprejemajo odločitve pravično (68,0 %). 63,1 % vprašanih meni, da pazniki zapornikov ne obravnavajo enakopravno glede na pravila.

Tabela 3: Odgovori na posamezne trditve o odnosih med zaporniki in pazniki

Trditve:	Da		Ne	
	N =	%*	N =	%*
Pazniki zapornike obravnavajo s spoštovanjem.	65	64,4	36	35,6
Pazniki zapornike obravnavajo pravično.	62	60,8	40	39,2
Pazniki vse zapornike obravnavajo enakopravno glede na pravila.	38	36,9	65	63,1
Pazniki so vljudni do zapornikov.	83	80,6	20	19,4
Pazniki pri reševanju problemov z zaporniki sprejemajo odločitve pravično.	68	68,0	32	32,0

* Odstotki so izračunani po številu odgovorov na posamezno vprašanje.

Iz Tabele 4 je razvidno, da zaporniki v 49,5 % menijo, da naj bi odločitve paznikov sprejeli, četudi menijo, da so napačne. 65,0 % se strinja s trditvijo *Naredili naj bi tisto, kar vam pazniki rečejo, da naredite, četudi se s tem ne strinjate*, 61,4 % pa s trditvijo *Naredili naj bi tisto, kar vam pazniki rečejo, da naredite, čeprav ne marate načina, kako pazniki z vami ravnajo*.

Tabela 4: Odgovori na posamezne trditve o sprejemanju zaporniških pravil

Trditve:	Da		Ne	
	N =	%*	N =	%*
Odločitve paznikov naj bi sprejeli, četudi menite, da so napačne.	51	49,5	52	50,5
Naredili naj bi tisto, kar vam pazniki rečejo, da naredite, četudi se s tem ne strinjate.	67	65,0	36	35,0
Naredili naj bi tisto, kar vam pazniki rečejo, da naredite, čeprav ne marate načina, kako pazniki z vami ravnajo.	62	61,4	39	38,6

* Odstotki so izračunani po številu odgovorov na posamezno vprašanje.

Pri zadnjem sklopu vprašanj, ki so prikazana v Tabeli 5 in ponazorjena v Grafu 1, je 1,9 % vprašanih odgovorilo, da je zoper sozapornika v zadnjega pol leta zelo pogosto uporabilo nasilje, 3,9 % je nasilje uporabilo včasih, 10,7 % redko in 83,5 % nikoli. Z nasiljem je sozaporniku zelo pogosto grozilo 1,9 %, včasih 5,8 %, redko 11,7 % in nikoli 80,6 % zapornikov.

Lastnino, ki ni njihova, si je včasih prilastilo 1,0 %, redko 1,0 %, 98,0 % vprašanih pa si tuje lastnine v zaporu ni prilastilo. Podobni odgovori so tudi pri poškodovanju tuje lastnine; 1,0 % je tujo lastnino poškodovalo zelo pogosto, 1,0 % včasih in 1,0 % redko. 97,0 % v zaporu ni nikoli poškodovalo tuje lastnine.

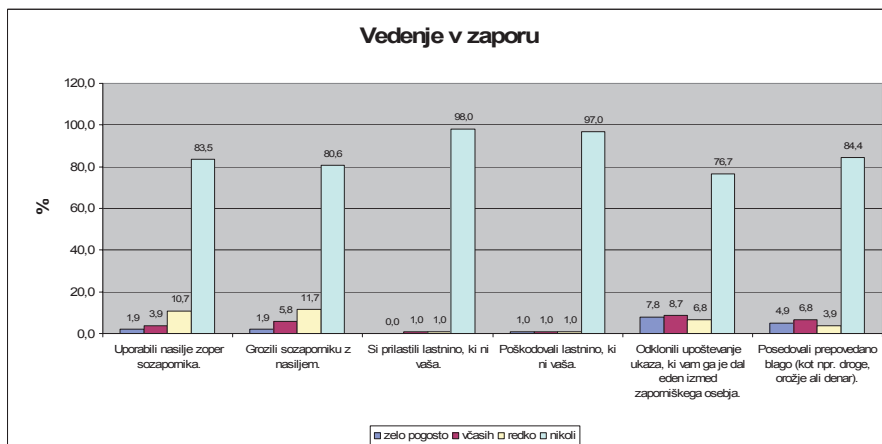
76,7 % vprašanih v zadnjega pol leta ni odklonilo upoštevanje ukaza, ki jim ga je dal nekdo izmed zaporniškega osebja, 7,8 % je to storilo zelo pogosto, 8,7 % včasih in 6,8 % redko. 4,9 % je zelo pogosto posedovalo prepovedano blago (npr. droge, orožje, denar), 6,8 % jih je prepovedano blago posedovalo včasih, 3,9 % redko in 84,4 % nikoli.

Tabela 5: Odgovori na vprašanja o vedenju v zaporu

Vprašanja:	Zelo pogosto		Včasih		Redko		Nikoli	
	N =	%	N =	%	N =	%	N =	%
Uporabili nasilje zoper sozapornika	2	1,9	4	3,9	11	10,7	86	83,5
Grozili sozaporniku z nasiljem	2	1,9	6	5,8	12	11,7	83	80,6
Si prilastili lastnino, ki ni vaša	0	0,0	1	1,0	1	1,0	101	98,0
Poškodovali lastnino, ki ni vaša	1	1,0	1	1,0	1	1,0	100	97,0
Odklonili upoštevanje ukaza, ki vam ga je dal nekdo izmed zaporniškega osebja	8	7,8	9	8,7	7	6,8	79	76,7
Posedovali prepovedano blago (kot npr. droge, orožje ali denar)	5	4,9	7	6,8	4	3,9	87	84,4

* Odstotki so izračunani po številu odgovorov na posamezno vprašanje.

Graf 1: Odgovori na vprašanja o vedenju v zaporu.

5 Razprava

Zapori so danes na razpotju, niso takšni, kot so bili, niti takšni, kot si jih želimo. Vendar družba (trenutno) ne pozna boljšega sredstva,

zato bodo zapori še dolgo nenadomestljivi del vsaj za majhen del prestopnikov. Država se jim ne more odreči kljub negativnim posledicam zapiranja in majhni koristnosti zapora za zmanjšanje kriminalitete. Zapor sam ne zasluži niti hvale niti kritike. Opravičilo za rehabilitacijsko in kaznovalno usmerjene zapore je kriminaliteta (Brinc, 2000).

Za zagotavljanje varnosti tako znotraj kot tudi zunaj zavoda je potrebno mnogo več, kot so dovolj visoki in zastraženi zidovi. Potrebna je psihološka in moralna skrb za osebe, ki jim je odvzeta pravica do svobode. Ta skrb je naloga vseh zaposlenih v zavodu, še posebno paznikov, ki z zaporniki preživijo največ časa (Ivanc, Jelušič in Peteh, 2004). Trenutne razmere v slovenskih zaporih kažejo sliko represivnih in retributivnih sistemov s pridihom tretmana za tiste, ki si pogovora in pomoči strokovnih delavcev želijo.

Obsojenci se praviloma med seboj dobro razumejo in v večini ne zagovarjajo medsebojnega nasilja. Največ jih zagovarja spopad zaradi zavarovanja svoje časti, vendar še to ob predpostavki napadenosti. Z delom paznikov so v večini zadovoljni, čeprav z njimi ne sklepajo prijateljskih vezi. Zaskrbljujoče pa je glasno izpostavljanje neenakopravnosti obravnavanja glede na pravila. Vendar (kot kaže) to nima velikega vpliva na spoštovanje pravil. Večina zapornikov navodila paznikov sprejema in upošteva, svojo »(igrano) podredljivost« pa razlagajo predvsem s pogojem ugodnosti. Menijo, da imajo pravico do različnih ugodnosti, ki jim predstavljajo predvsem stik z zunanjim svetom (npr. obiski) ali pa z drugačnim preživljanjem prostega časa (npr. računalnik), če se držijo pravil in »ubogajo« paznike. Tudi naše intervjuvanje jim je (po njihovem mnenju) koristilo pri odmeri ugodnosti, zato jih je večina sodelovala predvsem iz tega razloga. Nekaj jih je sodelovalo iz radovednosti, nekaj, ker so v tem videli priložnost za pogovor, manjšina pa zato, ker so v tem videli priložnost za izboljšanje razmer v zaporu. Večina vprašanih je prepričana, da so v zaporu le številke; brez osebnosti in brez identitete. Vodstvo se jim zdi nerazumevajoče in hladno. Imajo občutek, da so obravnavani kot živali v kletkah. Kljub temu pa lahko rečemo, da so rezultati pozitivni v smislu dobrega vzdušja v zaporu. Pri tem moramo (predvsem pri zadnjem sklopu) upoštevati tudi (morebitno) neiskreno odgovarjanje vprašanih. Marsikdo zaradi strahu pred posledicami ni podal resničnega odgovora oz. je odgovor olepšal. Razlog je predvsem ta,

da nam zaporniki niso zaupali. Nekateri so bili prepričani, da bomo njihove odgovore posredovali vodstvu zapora in jih tako očrnili, s tem pa bodo izgubili različne ugodnosti, ki jih imajo trenutno. Kljub našim zatrjevanjem, da bomo upoštevali diskretnost in zaupnost ter da podatkov ne bomo nikomur posredovali in jih bomo uporabili le v raziskovalne namene, nam marsikdo ni želel podati (resničnega) odgovora. Iz njihovih verbalnih¹³ in neverbalnih¹⁴ odzivov smo sicer lahko razbrali prirojitev dejstva, vendar smo kljub vsemu (moralni) upoštevati zapornikov odgovor. Kljub tem »prilagoditvam« pa lahko (vsaj približno) začutimo vzdušje, ki prevladuje v zaporu na Dobu. Izkušnja intervjuvanja zapornikov je bila za nas poučna in zelo zanimiva tako z vidika dela z zaporniki kot tudi z vidika odnosov zaposlenih do sodelavcev in zapornikov ter tudi do nas, zunanjih obiskovalcev. Z odgovori si lahko ustvarimo relativno veljavno sliko odnosov med zaporniki kot tudi med zaporniki in pazniki, upoštevanja zaporniških pravil in dejanj, ki so v zaporu prepovedana oz. nezaželena, pa se kljub temu izvajajo/dogajajo. Tako še vedno velik problem v zaporih predstavlja prepovedano blago (npr. droge), čeprav imajo stroga nadzorstvena pravila, s katerimi preverijo vse in vsakogar, ki se »prebije« za rešetke. Torej je na mestu vprašanje: kako torej takšno blago prispe do zaporniških uporabnikov? Na to bi najlažje odgovorili zaporniki, ki pa jih ti varnostni in penološki problemi nikakor ne zanimajo. Za njih je pomembno le praktično ravnanje delavcev zavodov – od prvega do zadnjega dne prestajanja zaporne kazni (Brinc, 2001: 301) – in njihova strokovna/človeška naravnost.

Kakovostno komunikacijsko vzdušje, dobra strokovna usposobljenost pazniške službe in učinkovito tehnično varovanje pa lahko pripomorejo k manjšemu številu pobegov in konfliktov med zaprtimi osebami ter k manjšemu številu kršitev podeljenih ugodnosti, kar posledično vpliva tudi na zmanjšano nevarnost zapornikov za nacionalno varnost (Ivanc, Jelušič in Peteh, 2004). In kaj lahko v tej smeri naredimo tudi na področju penologije? Vzpostavimo (in pričnemo dejansko izvajati) takšne kaznovalne sisteme, ki bodo pogojevali dobro družbeno vzdušje. Ki bodo na prvo mesto postavljali socialne odnose in s tem pripravljali zapornike na ponovno (nekriminalno) vključitev v družbo. Ponudimo jim

¹³ Npr.: »A sedaj pa vodstvo tako preverja našo poštenost?«

¹⁴ Npr. odgovor »nikoli« je spremljal glasen smeh.

tretmane penalne in postpenalne pomoči ter poiščimo motivacijo za sodelovanje še kje drugje kot v ugodnostih. Zavedajmo se, da vsakršno obravnavanje ali neobravnavanje vpliva na zapornika in s tem na družbeno vzdušje v zaporu, ki ga poleg zapornikov občutijo zaposleni in tudi obiskovalci. Navsezadnje je nemogoče nekomunicirati (Petrovec, 1998), sploh pa znotraj zaporov, ki so družba znotraj družbe in odražajo vrednote družbe, v kateri so postavljeni.

6 Literatura

Bračko, T. (2004). Vloga in pomen komunikacije med pazniki in zaprtimi osebami pri zagotavljanju varnosti. V *5. slovenski dnevi varstvoslovja. Zbornik prispevkov: elektronski vir*. Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede, 822.

Brinc, F. (1976). Organizacija, delovne metode in uspešnost pomoči odpuščenim obsojenim osebam. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 27/2, 91–97.

Brinc, F. (1982). Klasifikacija zapornikov in napovedovanje prihodnje družbene nevarnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 33/3, 195–205.

Brinc, F. (1984). Obsojenčeva percepcija delavcev kazenskega zavoda. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 35/3, 224–235.

Brinc, F. (1985). Določitelji družbenega vzdušja v kazenskih zavodih v SR Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 36/4, 304–317.

Brinc, F. (1994). Dosežki in težave penologije v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 45/4, 299–310.

Brinc, F. (1997). Družbeno vzdušje v zavodih za prestajanje kazni zapora v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48/4, 357–373.

Brinc, F. (2000). Zapor za koga, kako, s kakšnim ciljem in za kakšno ceno: (kriminološke in penološke teorije – resničnost ali mit). *Varstvoslovje*, 2/3, 229–238.

Brinc, F. (2001). Družbeno vzdušje v zavodih za prestajanje kazni zapora in v Prevezgojnim domu v Radečah. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52/4, 287–302.

Brinc, F. (2002). Kriminologija v penologiji. V G. Meško (ur.), *Vizije slovenske kriminologije*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, 251–268.

Crow, I. (2001). *The Treatment and Rehabilitation of Offenders*. London: Sage Publications.

Ivanc, M., Jelušič, L., Peteh, B. (2004). Vloga zapora v sistemu nacionalne varnosti Republike Slovenije. V 5. *slovenski dnevi varstvoslovja. Zbornik prispevkov: elektronski vir*. Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede, 129.

Kanduč, Z. (1997). Izrekanje in izvrševanje zaporne kazni. *Pravnik: revija za pravno teorijo in prakso*, 52, 9/10, 532–548.

Morgan, R., Evans, M. D. (1999). *Protecting Prisoners: The Standards of the European Committee for the Prevention of Torture in Context*. Oxford: University Press.

Peteh, B. (2000). Varnostni vidiki izvrševanja kazenskih sankcij. V M. Pagon (ur.), *Dnevi varstvoslovja*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, 579–585.

Petrovec, D. (1992). O tretmanski ideji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43/4, 319–327.

Petrovec, D. (1998). *Kazen brez zločina: prispevek k ideologijam kaznovanja*. Ljubljana: SH Zavod za založniško dejavnost.

Petrovec, D. (1999). Alternativno kaznovanje v slovenski zakonodaji in praksi (Delo v korist humanitarnih organizacij ali lokalne skupnosti). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50/4, 345–350.

Petrovec, D. (2000). Konflikti med zahtevami po varnosti in resocializaciji. V M. Pagon (ur.), *Dnevi varstvoslovja*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, 569–577.

Petrovec, D. (2006). Hvalnica norosti. *Pravna praksa*, 25 (10), 3–4.

Rodley, N. S. (1999). *The Treatment of Prisoners Under International Law*. Oxford: University Press.

Sparks, R., Bottoms, A. E., Hay, W. (1996). *Prisons and the Problem of Order*. Oxford: Clarendon Press.

Sykes, G. M. (1958). *Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Vodopivec, K. (1992). O vlogi strokovnega osebja v kaznovanih ustanovah. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43/1, 3–12.

Zebec - Koren, M. (1992). Kako misliti resocializacijo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43/3, 227–239.

Žišt, D. (2002). Problematika resocializacije obsojenih oseb. V M. Pagon (ur.), *Dnevi varstvoslovja*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, 79.

Žišt, D. (2004). Žrtve nasilja v slovenskih zaporih. V 5. *slovenski dnevi varstvoslovja. Zbornik prispevkov: elektronski vir*. Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede, Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede, 137.

Izvirni znanstveni članek, prejet maja 2006.